

Оглядова стаття (Review article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2023-3-3-4-53-62>

УДК 343.431(477)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЄДИНИЙ КРИТЕРІЙ РЕАЛЬНОЇ БОРОТЬБИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

CRIMINAL RESPONSIBILITY AS THE ONLY CRITERION OF THE REAL FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING

Віта Мусатенко¹

*Національна академія внутрішніх справ
(пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035)*

Vita Musatenko

*National Academy of Internal Affairs
(1, Solomjanska Sq., Kyiv, Ukraine, 03035)*

Отримано: 25.07.2023. Затверджено: 20.08.2023

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюється реальний стан кримінальної відповідальності за торгівлю людьми за останні роки, а також пропозиції щодо удосконалення механізму притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Показано, що незважаючи на успіхи в міжнародній співпраці в сфері протидії торгівлі людьми, реальні показники притягнення до відповідальності знижуються останні роки. М'які покарання не відображають належним чином характер злочину й підривають ширші зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми. Окрім корупції, яка робить торгівлю людьми безкарною показовим, є те, що вже шостий рік поспіль не винесено вироку жодному з причетних посадовців. У схваленій програмі протидії торгівлі людьми до 2025 року зазначені лише, в більшості не нові цілі, які будуть сприяти протидії торгівлі людьми у формі виявлення та розкриття злочинів, але в самому документі немає згадки про основний індикатор успішності системи кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Водночас без кримінальної відповідальності всі зусилля щодо забезпечення

¹ аспірант кафедри кримінального права; orcid 0000-0002-9946-2218; e-mail: v.musatenko@gmail.com

протидії торгівлі людьми стають марними, а отже система потребує реальних змін щодо реалізації норм кримінального законодавства, в тому числі запровадження електронного суду, строків розгляду справ, та перерозподілу справ з судів, в яких через надмірну завантаженість немає можливості розглядати справу в суди, яких мають можливість розгляду справи.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; торгівля людьми; звіт; програма протидії торгівлі людьми до 2025 року.

ABSTRACT

In this article the real state of criminal responsibility for human trafficking in recent years is highlighted, as well as suggestions for improving the mechanism of bringing guilty persons to criminal responsibility. The article shows that despite the successes in international cooperation in the field of combating human trafficking, the real indicators of prosecution have been decreasing in recent years. Lenient sentences do not adequately reflect the nature of the crime and undermine broader efforts to combat human trafficking. In addition to the corruption that makes human trafficking go unpunished, it is telling that for the sixth year in a row, none of the officials involved have been sentenced. The adopted anti-trafficking program until 2025 lists only, mostly not new, goals that will contribute to anti-trafficking in the form of detecting and solving crimes, but the document itself does not mention the main indicator of the success of the system of criminal responsibility for human trafficking. At the same time, without criminal liability, all efforts to combat human trafficking become useless, and therefore the system needs real changes in the implementation of criminal legislation, including the introduction of an electronic court, the terms of consideration of cases, and the redistribution of cases from courts that are unable to handle them due to excessive workload consider the case in the courts that have the possibility to consider the case.

Key words: criminal liability; human trafficking; report; anti-trafficking program until 2025.

I. ВСТУП

14 червня 2023 року Державний департамент США оприлюднив Звіт про торгівлю людьми за 2023 рік (далі — Звіт)¹. Зазначений звіт готується щороку з 2000 року, за результатами якого країну відносять до однієї з 4-х груп — від країн, які повною мірою виконують мінімальні стандарти, до країн, які взагалі їх не дотримуються. Цього року Україна залишилась у 2-й групі, що підтверджує те, що наша держава докладає значних зусиль у боротьбі з торгівлею людьми.

Зауважено, що додаткову увагу потрібно приділити посиленню координації суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, проведенням профілактичної роботи з метою запобігати

¹ Повідомлення Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22918.html>

потраплянням громадян у зазначені ситуації, у тому числі тих, які виїжджають за кордон, покращенню доступу до допомоги постраждалих осіб, а також посилення інституційної спроможності на місцях.

Але, водночас у Звіті зазначено багато проблем — викликів, які Україні, ще потрібно подолати, одна з яких це реальне притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, оскільки це і є реальний показник протидії даному злочину. За часи незалежності в Україні опубліковано численні дослідження, присвячені різним аспектам торгівлі людьми, авторами яких були В. О. Іващенко (2000 рік), О. В. Наден (2004 рік), В. А. Козак, Я. Г. Лизогуб, А. М. Орлеан (2003 рік), В. М. Підгородинський (2005 рік), О. М. Броневицька, Д. О. Негодченко, К. М. Іскров, Ю. В. Раковська (2011 рік), А. А. Небитов (2016 рік). У той же час не применшуючи цінність вказаних робіт українських сучасних учених, слід зауважити, що їхні праці та пропозиції стосувались довоєнного часу, та потребують удосконалення з урахуванням викликів сьогодення.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Стаття написана на основі вивчення та аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, статистичних даних міжнародних громадських організацій та державних органів, результатів соціологічних досліджень, чинних нормативно-правових актів. Її мета полягає у висвітленні реального стану протидії та кримінальної відповідальності торгівлі людьми, що спричинені в тому числі військовими діями на території України, вказано на проблеми та можливі шляхи вирішення актуальної проблеми. Для досягнення зазначеної мети застосовані порівняльний, системний, структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи пізнання.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У червні 2023 року Державний департамент США опублікував щорічний Звіт про торгівлю людьми за 2023 рік¹ (далі — Звіт). Серед позитивних характеристик боротьби з торгівлею людьми у Звіті відзначено посилення співпраці з європейськими колегами у сфері

¹ Звіт про торгівлю людьми за 2023 рік. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/2023_TIPR_UKR.pdf

розслідування випадків торгівлі людьми не зважаючи безперервну війну росії в Україні.

Виділення з державного бюджету більше коштів на заходи з боротьби з торгівлею людьми, та посилення інформаційно-просвітницької роботи, особливо серед переміщених українців, та роботи з виявлення потенційних жертв торгівлі людьми серед вразливих груп населення. Так, плідною виявилось створення Національною поліцією України спільної робочої групи разом із кількома європейськими країнами, щоб виявити потенційних українських потерпілих і захистити українських біженців від торгівлі людьми, завдяки чому вдалось ідентифікувати 62 потенційних потерпілих осіб серед українців у межах п'яти кримінальних проваджень.

Однак, всі ці зусилля фактично є марними, оскільки реальні показники притягнення до кримінальної відповідальності стають дедалі меншими, що значить, що в більшості випадків засудженими за торгівлю людьми вдається уникнути не тільки позбавлення волі, але і відповідальності.

Відповідно до статті 149 КК України¹ (у редакції від 06.09.2018) передбачено відповідальність за торгівлю людьми, а саме за торгівлю людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію». Пункт 1 примітки до цієї статті визначає, що під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у кримінальну протиправну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Отже, чинним законодавством України

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

передбачено досить суворе покарання за торгівлю людьми, максимальний строк за яке становить 15 років, що є співмірним з іншими особливо тяжкими злочинами.

Проте, відсутність реальних механізмів покарання та притягнення до кримінальної відповідальності не тільки не відображають належним чином характер злочину, але фактично нівелюють всі здобутки та зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми.

Так, у 2022 році було розслідувано 70 нових кримінальних проваджень за ст. 149 КК України, а саме 26 проваджень щодо торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, 26 проваджень щодо торгівлі людьми для трудової експлуатації та 18, які не віднесені до жодної категорії. Зазначена кількість кримінальних проваджень за минулий рік, майже втричі менша ніж у 2021 році, коли було розслідувано 222 провадження. Водночас було продовжено розслідування 112 кримінальних проваджень. Притягнуто до відповідальності було 70 підозрюваних у торгівлі людьми у 2022 році, водночас в 2021 році таких підозрюваних було 101. Разом з тим засудженими у 2022 році було лише 18 обвинувачених за статтею 149 КК України, що є продовженням тенденції до зменшення вироків, а саме: 24 у 2021 році, 29 у 2020 році та у 2019 році — 35 осіб.

Водночас із засуджених у 2022 році, лише 3 отримали вирок у виді позбавлення волі, а інші 15 отримали умовні терміни. З 24 осіб¹, засуджених за торгівлю людьми у 2021 році, лише 5 осіб отримали реальні терміни ув'язнення, тривалістю від 5 до 10 років, а 19 осіб, отримали лише умовний термін. Що є типовою ситуацією, так у 2020 році судами було винесено також лише 5 вироків з реальним терміном відбування покарання. При цьому нерозглянутими справами на кінець 2021 року було залишено 125 справ, і це найбільша кількість за останні 15 років, а на кінець 2022 року — 112.

Одним із таких факторів звичайно є корупція, що сприяє також і затягуванню в судах даних справ на роки. Також те, що більшість суддів і працівників правоохоронних органів не розуміють, що саме

¹ Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf

є кримінальним правопорушенням торгівля людьми, діючи упереджено та з власних стереотипів під час розгляду даної категорії справ.

Отже, відсутність реальної кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні, нівелює всі зусилля з протидії торгівлі людьми, не відповідає характеру злочину, і фактично унеможлиблює надалі припинити та подолати торгівлю людьми, як небезпечне явище.

У країнах Європи понад 140 тис. осіб потрапляють у ситуації, пов'язані з насильством і сексуальною експлуатацією, кожному сьому постраждалу від торгівлі людьми особу використовували для зайняття проституцією.

За даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) — Агентства ООН з питань міграції в Україні, за 30 років від торгівлі людьми постраждали 300 тис. осіб.

Повномасштабне вторгнення російської Федерації на територію України у лютому 2022 року спричинило найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Група експертів Ради Європи з питань протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) 4 травня 2022 року опублікувала Рекомендації щодо усунення ризиків торгівлі людьми у зв'язку з війною в Україні та гуманітарною кризою¹. У Рекомендаціях зазначено, що понад 5 млн осіб були змушені залишити Україну в перші два місяці війни, шукаючи притулку в сусідніх країнах та в усій Європі (за оцінками Державної прикордонної служби, 90% з них — жінки та діти). Крім того, понад 7 млн осіб стали внутрішньо переміщеними.

Державною цільовою соціальною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 червня 2023 року № 496-р² (далі — Програма до 2025 року) було запропоновано застосування комплексного підходу до розв'язання проблеми торгівлі людьми, який полягає у запровадженні єдиної політики з протидії торгівлі людьми на центральному та місцевому рівні у співпраці органів державної

¹ Лист про рекомендації щодо усунення ризиків торгівлі людьми у зв'язку з війною в Україні та гуманітарною кризою. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-shodou-usunennya-rizikiv-torgivli-lyudmi-u-zvyazku-z-vijnoyu-v-ukrayini-ta-gumanitarnoyu-krizoju>

² Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>.

влади, органів місцевого самоврядування, громадських і міжнародних об'єднань тощо, а також у поєднанні таких довгострокових та поточних завдань для всіх державних і недержавних органів та організацій. Програмою до 2025 року передбачено:

- внесення змін до чинного законодавства, з метою віднесення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, до суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, як осіб з-поміж вразливих категорій населення. 03 серпня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги»¹, яким фактично реалізовано даний пункт Програми. Відтепер особи, які постраждали від торгівлі людьми, мають право на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», з питань, пов'язаних із захистом їхніх прав, визначених Законом України «Про протидію торгівлі людьми»;
- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складення документів процесуального характеру;
- спрощення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, шляхом подання документів в електронному вигляді;
- розробити та затвердити стандартні процедури з реагування та розслідування випадків торгівлі людьми;
- посилити прикордонний контроль для запобігання торгівлі людьми, зокрема контроль за перебуванням та поверненням дітей з-за кордону;
- вивчити питання запровадження посади незалежного доповідача з питань протидії торгівлі людьми з метою моніторингу діяльності органів та установ, які працюють у цій сфері (за рекомендаціями ГРЕТА);

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги: Закон України від 10.04.2023 № 3022-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20#Text>

- виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Отже, в зазначеній Програмі до 2025 року зазначені, в більшості, не нові цілі протидії вказаному кримінальному правопорушенню і проголошено виявлення та розкриття без зазначення основного індикатора успішності системи кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Таким чином, між затвердженою Програмою та вимогами наших іноземних партнерів щодо напрямків протидії торгівлі людьми є суттєві суперечності, найбільшою з яких є фактор реального покарання за кримінальне правопорушення. Така ситуація на національному рівні свідчить про те, що значення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми недооцінюють, хоча вона й має важливе значення з багатьох причин:

- 1) захист прав людини — торгівля людьми порушує основні права і гідність людини, оскільки кримінальна відповідальність є механізмом захисту прав потенційних жертв та покарання винних;
- 2) запобігання кримінальним правопорушенням — кримінальна відповідальність стимулює запобігання торгівлі людьми, позаяк вона передбачає можливість покарання за вчинення такого кримінального правопорушення, а тому це може вплинути на зменшення кількості протиправної діяльності цього виду;
- 3) зміцнення правової культури — процес розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень та реальне покарання винних осіб, створює можливість підвищити свідомість суспільства про проблему торгівлі людьми та її наслідки;
- 4) міжнародний аспект — торгівля людьми є міжнародною проблемою, оскільки вона зазвичай включає переміщення жертв через кордони, а кримінальна відповідальність сприяє співробітництву між країнами та розробці міжнародних стандартів для боротьби з цим явищем;
- 5) попередження імунітету — кримінальна відповідальність перешкоджає винним уникнути карного переслідування через неправомірне використання свого статусу або впливу;
- 6) психологічний вплив — сувора кримінальна відповідальність може впливати на психологічний стан потенційних злочинців та допомагати зменшити мотивацію для злочинних дій;

- 7) розвиток правової системи — розгляд справ про торгівлю людьми сприяє розвитку правової системи, вдосконаленню досудового розслідування й ефективності забезпечення правопорядку.

IV. ВИСНОВКИ

Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми важлива для забезпечення прав людини, забезпечення справедливості та запобігання цьому тяжкому злочину.

Не зважаючи на успіхи в міжнародній співпраці у сфері протидії торгівлі людьми, реальні показники притягнення до відповідальності знижуються останні роки. М'які покарання не відображають належним чином характер злочину й підривають ширші зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми. Окрім корупції, яка робить торгівлю людьми безкарною, показовим є те, що вже шостий рік поспіль не винесено вироку жодному з причетних посадовців.

Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 червня 2023 року № 496-р¹ фактично є декларативною, та суттєво суперечить вимогам наших іноземних партнерів, які вже понад 20 років наголошують на реальній боротьбі з торгівлею людьми, яка не можлива без кримінальної відповідальності за цей злочин.

Отже, без кримінальної відповідальності всі зусилля щодо забезпечення протидії торгівлі людьми стають марними, саме тому система потребує реальних змін щодо реалізації норм кримінального законодавства, в тому числі запровадження електронного суду, строків розгляду справ, та перерозподілу справ з судів, в яких через надмірну завантаженість немає можливості розглядати справу, в суди, які мають можливість розглядати справи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Звіт про торгівлю людьми за 2023 рік. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/2023_TIPR_UKR.pdf

¹ Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Лист про рекомендації щодо усунення ризиків торгівлі людьми у зв'язку з війною в Україні та гуманітарною кризою. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-shodo-usunennya-rizikiv-torgivli-lyudmi-u-zvyazku-z-vijnoyu-v-ukrayini-ta-gumanitarnouy-krizoyu>
4. Повідомлення Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22918.html>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги: Закон України від 10.04.2023 № 3022-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20#Text>
6. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text>
7. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf

REFERENCES

1. Zvit pro torhivlyu lyud'my za 2023 rik [2023 Trafficking in Persons Report]. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/2023_TIPR_UKR.pdf [in Ukrainian]
2. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of 04.05.2001 No 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]
3. Lyst pro rekomendatsiyi shchodo usunennya ryzykiv torhivli lyud'my u zv'yazku z viynoyu v Ukrayini ta humanitarnouy kryzoyu [Letter on recommendations on eliminating the risks of human trafficking in connection with the war in Ukraine and the humanitarian crisis]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-shodo-usunennya-rizikiv-torgivli-lyudmi-u-zvyazku-z-vijnoyu-v-ukrayini-ta-gumanitarnouy-krizoyu> [in Ukrainian]
4. Povidomlennya Ministerstva sotsialnoyi polityky Ukrainy [Notice of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22918.html> [in Ukrainian]
5. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchyykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennya dostupu do bezoplatnoyi pravnychoyi dopomohy [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of access to free legal aid]: Law of Ukraine of 04.10.2023 No 3022-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20#Text> [in Ukrainian]
6. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi tsil'ovoyi sotsialnoyi prohramy protydyi torhivli lyud'my na period do 2025 roku [On the approval of the State targeted social program for combating human trafficking for the period until 2025]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 02.06.2023 No 496-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text> [in Ukrainian]
7. Stan zdiysnennya pravosuddya u kryminalnykh provadzhennyakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennya sudamy zahalnoyi yurysdyktsiyi u 2022 rotsi [State of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses by courts of general jurisdiction in 2022]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf [in Ukrainian]